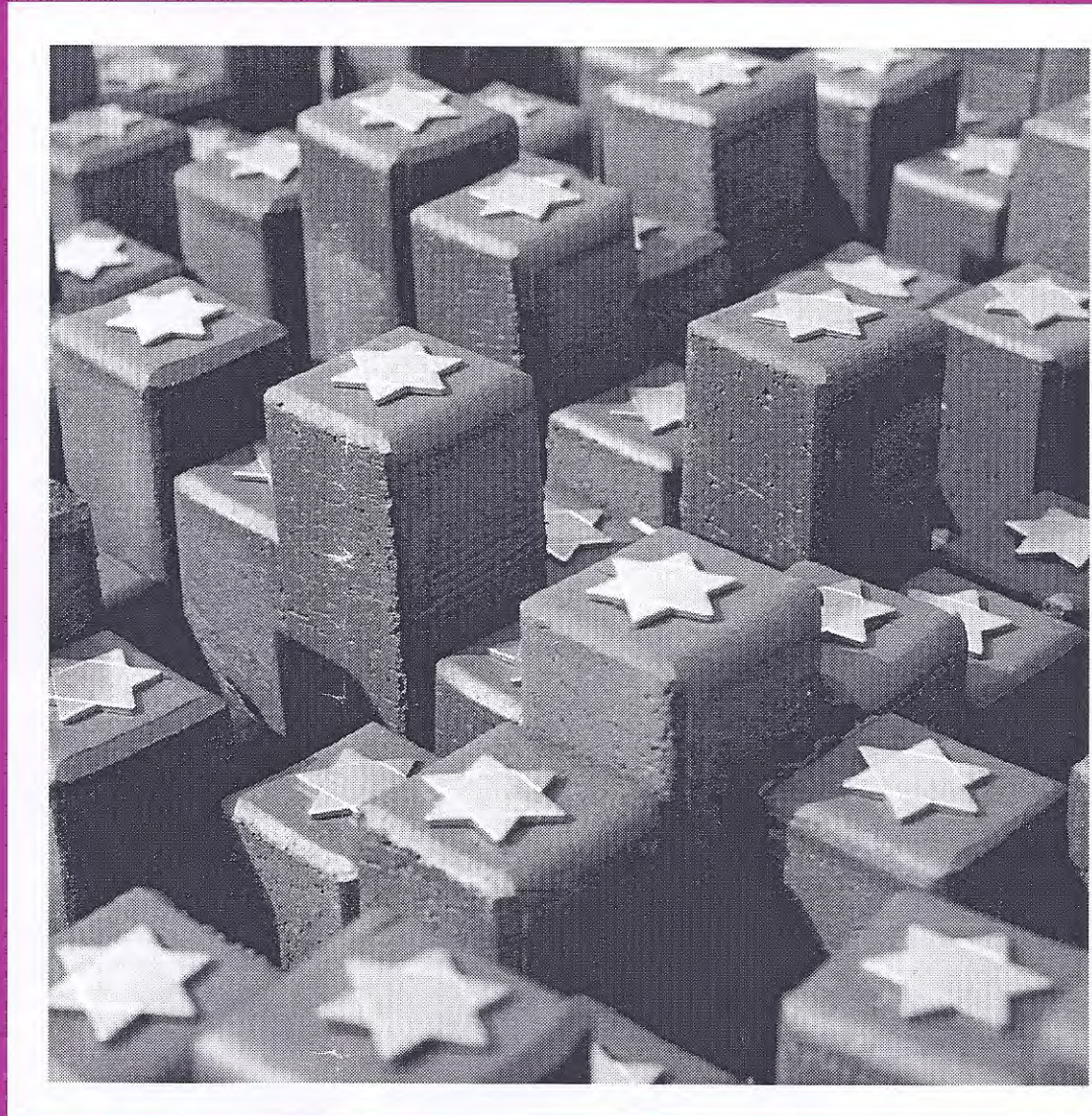

VERENIGING TOT HERSTEL VAN ZORG ROND DOOD EN RUSTPLAATS

DE TEREBINTH

MEI 1997

SURFEN DOOR UITVAART- LAND

Wie informatie wil inwinnen over zaken die met de uitvaart te maken hebben zonder meteen bij een bepaalde uitvaartonderneming te belanden, kan tegenwoordig op Internet terecht. De gegevens in "Het Nederlands Gedenkboek en Uitvaart Organisatie(s)" zijn voor iedereen vrij toegankelijk en dat is nieuw voor de tot voor kort zo gesloten uitvaartbranche.

Vorig jaar maart nestelden "Het Nederlands Gedenkboek en Uitvaart Organisatie(s)" zich bescheiden op het net, maar sinds Antoine Fonville in september als eindredacteur aantrad, nam het aantal pagina's snel toe. Inmiddels is de overzichtelijk ingedeelde internetsite ruim vijfhonderd bladzijden dik. Sinds 1 januari van dit jaar presenteren de samenwerkende internetsites gedenkboek.nl en uitvaart.org zich via één homepage op het Internet.

In de uitvaartencyclopedie is te vinden wat er allemaal bij een uitvaart komt kijken: van de voor- en nadelen van naturaverzekering tot informatie over testamenten en codicillen. Ook verneemt de bezoeker wat hij zelf kan regelen en wat hij aan een uitvaartondernemer moet overlaten. Verder handige tips zoals deze: als iemand een zerk of monument op het graf wil plaatsen, doet hij er goed aan van tevoren te informeren naar de mogelijkheden en onmogelijkheden. Plaatsing van een marmeren engel van twee meter hoog zal lang niet overal toegestaan worden en indien de nabestaanden daar pas achter komen als de overledene in het graf ligt, valt er niets meer aan te doen.

Op andere pagina's is informatie te vinden over alle mogelijke rouw- en grafsymbolen, waar iemand iets uit kan halen om bij gelegenheid te gebruiken, voor zichzelf of voor anderen. Daarnaast is er een column die maandelijks ververs wordt.

Wie boeken zoekt over rouw, vindt

(BE-)GRAVEN OP INTERNET

www.gedenkboek.nl

www.uitvaart.org

Dé onafhankelijke internetsite voor rouw én informatie over alle aspecten van de uitvaart.

Meer dan 150 pagina's informatie over testamenten, begraven, kosten uitvaart etc.

Rouw- en grafsymbolen en hun betekenis

Literatuurlijsten
Met o.a. 350 boeken van de LSR.

Nieuws uit de dag-, week- en vakbladen.

Honderden adressen van uitvaartverzorging tot -fotograaf, van vereniging tot grafkunst.

Rouwberichten en gedenkboeken

Overledenen krijgen hun eigen virtuele grafmonument met mogelijkheid om vanuit de hele wereld te condoleren.

Vele subsites

Hier presenteren bedrijven en organisaties zich (advertentieruimte is hier beschikbaar voor elk bedrijf of organisatie in de uitvaartbranche).

Fotoboeken van beroemde begraafplaatsen en uitvaartrituelen.

Agenda van open dagen, excursies, tentoonstellingen etc.

Het Nederlands Gedenkboek en Uitvaart Organisatie(s).

Postbus 905
9700 AX Groningen
Telefoon: (050) 54 91 880
(058) 21 39 707
Fax: (050) 54 91 497

E-mail:
secretariaat@gedenkboek.nl
<http://www.gedenkboek.nl>
<http://www.uitvaart.org>

een hele lijst. Binnenkort wordt deze uitgebreid met algemene boeken over uitvaart en begraafplaatsen. Voorts is er een overzicht van artikelen over uitvaart uit dag-, week- en vakbladen. Verder zijn er bladzijden met verwijzingen naar internationale internetpagina's. Binnenkort worden er overzichtspagina's toegevoegd met vrijwel alle in Nederland verkrijgbare grafkisten.

De meest opzienbarende rubriek is die van rouwadvertenties en afscheidsbrieven. Deze brieven, die drie maanden lang blijven staan, kunnen gratis geplaatst worden. Via zo'n elektronische brief kunnen mensen die zich in een terminaal stadium bevinden, publiekelijk afscheid nemen. Een rouwadvertentie met een looptijd van drie jaar is niet gratis, die kost f 285,-. Voordeel is, dat er allerlei pagina's aan gehangen kunnen worden, zoals een virtueel condoleanceboek, een brief, een levensverhaal, toespraken die tijdens de rouwdienst zijn uitgesproken en zelfs de lievelingsmuziek van de overledene kan ten gehore gebracht worden.

Na een aarzelende start wordt de internetsite nu dagelijks geraadpleegd door zo'n honderd mensen, een aantal dat gestaag groeit. Ook wat het aantal pagina's betreft, is het eind nog lang niet in zicht.

In de toekomst zal het mogelijk zijn om via het net op excursie te gaan naar bepaalde begraafplaatsen, waarbij de meest prominente graven met monumenten in beeld komen. Het liefst zou Fonville alle begraafplaatsen en crematoria van Nederland op het net zetten, inclusief gegevens over de ligging en de mogelijkheden. Voordat zo'n omvangrijk project zijn beslag heeft gekregen, zullen er echter heel wat jaren verstreken zijn. Maar het begin is er, want Fonville is bezig met de ontwikkeling van de eerste denkbeeldige wandeling over een begraafplaats. Tevens zal de Terebinth binnenkort als subsite te vinden zijn in het gedenkboek.

Rita Hulsmans

VAN DE VOORZITTER

Het bestuur vindt het een goede zaak om in de toekomst in het verenigingsblad meer aandacht te schenken aan het werk van bestuur en vereniging. In dat kader past ook een woord van de voorzitter. Dan weten de leden wat hem bezighoudt en hoe hij denkt over toekomstige ontwikkelingen. Indien gewenst kunnen de leden hem dan, officieel en officieus, bijsturen. In de afgelopen maanden heb ik veel nagedacht over de dingen die we veel aandacht geven. Maar ook dacht ik na over zaken die we in de komende tijd, langzaam maar zeker, tot ontwikkeling moeten brengen, in het bijzonder als we daar kansen voor krijgen. Dit keer wil ik vooral terugblikken. Er zijn kwesties waarin we het ver hebben geschopt, vooral dank zij de inbreng van bestuursleden als Wim Vlaanderen en Henk Mandersloot. Ik denk daarbij aan de advisering aan betrokkenen wanneer een begraafplaats in zijn voortbestaan wordt bedreigd of wanneer raad nodig is voor een beter beheer. Meer opvallend wellicht zijn de vele excursies die zijn en worden gehouden. Voor het welslagen hiervan is ook de band, die vooral Wim Vlaanderen weet te leggen met velen in de regio's die onze Terebinth een goed hart toedragen, van groot belang. We gingen en gaan ook steeds meer over de grenzen van ons eigen land. Zo was België al twee keer het doel van een excursie. De reis naar Italië, in samenwerking met een cultureel reisbureau, vormde tot nu toe de grootste uitdaging. In Engeland en Frankrijk werden we voor het eerst op de hielen gezeten door de visuele pers: de televisie. Misschien wel een beetje link, maar toch ook wel profijtelijk voor onze bekendheid. Nu Wim Vlaanderen en Henk Mandersloot dit jaar het bestuur verlaten, is er alle reden hen op deze plaats even naar voren te halen om hen beiden hartelijk te bedanken voor hun werk en inzet. Gelukkig blijven zij hun Terebinth-idealen trouw en zullen zij hun inventiviteit en werkkraft in dienst stellen van de pas gestarte Werkgroep I. Deze gaat zich bezig houden met de begraafplaatsen en crematoria en alles wat daar mee samenhangt: advisering, inventarisering en excursies. Deze werkgroep zal zich tevens bezighouden met de organisatie en ontwikkeling van de nu in gang gezette regionalisering. Ook daarin is Wim Vlaanderen iend geweest die daar al lang op heeft aangedrongen. Een volgende keer wil ik wat meer zaken aan u voorleggen die we zouden kunnen aanzwengelen om "naar onze doeleinden toe te lopen".

J.W. Eggink

OP HERHALING IN DE BALKAN

20

Op 4 mei vindt de dodenherdenking plaats. De achterliggende gedachte van tijdgenoten is steeds geweest: nooit meer oorlog. In dit thema wordt de vraag gesteld, in hoeverre deze hartekreet na vijftig jaar nog leeft.

SCHIMMIGE SCHEIKUNDE

28

De regering heeft een wijziging van de Wet op de lijkbezorging voorgesteld. Daarin worden de mogelijkheden ruimer om een bestemming te geven aan de as. De Terebinth wijdt hier op 24 mei een symposium aan. Nu vast wordt de culturele achtergrond van het voorstel in kaart gebracht.

HERFSTWANDELING OP LE CIMETIÈRE DU PÈRE LACHAISE

30

Vorige herfst bezochten leden van de Terebinth samen met het televisieprogramma Ontmoetingen Père Lachaise. De doorgewinterde excursiegangers vertelden Maarten Spanjer en gast Hans Dorrestijn over de Parijse dendecultuur.

SURFEN DOOR UITVAARTLAND

18

VERENIGINGSNIEUWS

26

KUNSTZINNIGE GRAFKISTEN

31

EXCURSIES

32

AGENDA

32

COLOFON

De Terebinth is een tijdschrift ten behoeve van de leden van Vereniging de Terebinth
Lidmaatschap: Dit kost voor personen minimaal f 35,-, voor elke huisgeenoot f 15,- en voor organisaties f 100,- per jaar. De contributie kan op gironummer 335536 van Vereniging de Terebinth te Rijswijk worden overgemaakt. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij vóór 1 december schriftelijk bericht van opzegging is ontvangen. Losse nummers van de Terebinth kosten f 5,00 per stuk plus verzendkosten.
Secretariaat: Dodeweg 31 3832 RE Leusden 033-4653380
Redactie: Josée Bionda, Sytze de Boer, Wim Cappers, Henk de Feijter en Rita Hulsman
Lay-out: Henk de Feijter
Eindredacteur: Wim Cappers
Kopij: De inleverdata in 1997 zijn 20 juni, 19 september en 21 november. De kopij wordt op 3,5 inch floppy en in WordPerfect 5.1 bij het secretariaat aangeleverd.
Advertenties en inlegvellen: Inlichtingen bij Wim Cappers: 026-3210603
Overneming: Artikelen mogen alleen worden overgenomen met vooraf verkregen schriftelijke toestemming van de redactie.
Illustraties: Herinneringscentrum Kamp Westerbork (voorpag., p. 20), Oorlogsgravenstichting (p. 23, 25), Puck Kooij (p. 27, 30), Henk de Feijter (p. 29), NUVA Cultuur (p. 32).

GEDEMOCRATISEERDE DODENBEZORGING

Vroeger werden gesneuvelde soldaten gewoon op het slagveld begraven. De komst van dienstplichtigen heeft bijgedragen aan een zorgvuldiger omgang met de laatste rustplaats van gesneuvelden.

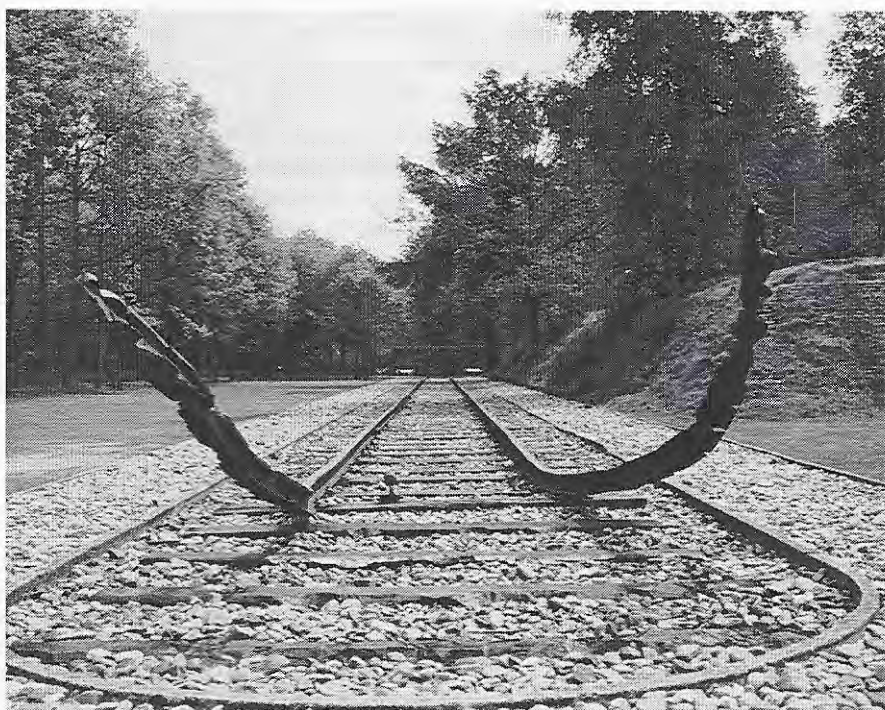
In de tweede helft van de negentiende eeuw verloor het Ottomaanse rijk langzaam zijn greep op de Balkan. Eeuwenlang hadden de Turken over een deel van de daar wonende volken geheerst. Bij deze volken kwam het opkomende nationalisme tot uiting in de wens zichzelf te besturen. Montenegrijnen, Serviërs, Bulgaren en Albaniërs slaagden er rond 1900 in zich los te maken uit het Ottomaanse rijk. Aangezien het machtsevenwicht tussen de grootmachten niet mocht worden verstoord, werd voor Albanië een speciale oplossing gevonden. Een Duitse prins werd er in 1913 koning. Nederland kreeg opdracht in de nieuwe staat een politiemacht te organiseren. In november 1913 werd hiertoe overste L.W.J.K. Thomson naar Albanië uitgezonden. Aan het opbouwen van een politieapparaat, dat orde en rust moest brengen, kwam hij nauwelijks toe. Het land bleek verdeeld te zijn in elkaar bestrijdende groepen, die door rivaliserende staten werden gesteund. Tijdens het beleg van Durrës werd Thomson op 15 juni 1914 dodelijk getroffen.

Nederland reageerde geschokt. Sinds de Belgische opstand in de jaren 1830-1839 was het niet meer bij een strijd op Europees grondgebied betrokken geweest. In het neutrale Nederland was bovendien juist in 1913 het Vredespaleis gereed gekomen om conflicten tussen staten vreedzaam te beslechten. De dood van Thomson was een teken van

barbarij in de Balkan. Het stoffelijk overschot van de gesneuvelde vredesapostel werd daarom met de grootst mogelijke zorg omringd. Eerst bracht een oorlogsschip het lichaam van Thomson naar Nederland. In juli werd het in zijn woonplaats Groningen onder enorme belangstelling op de Zuiderbegraafplaats ter aarde besteld. In 1919 werd in Groningen voor Thomson tevens een borstbeeld onthuld.

Vlak na het sneuvelen van Thomson had een ander dodelijk slachtoffer van de onrust op de Balkan een

lang een aantal Balkanvolken overheerst. Princip wilde met zijn aanslag Oostenrijk-Hongarije dwingen de onafhankelijkheid van zijn volk te erkennen. Het machtsevenwicht was nu echter zo verstoord, dat de supermachten hun legers mobiliseerden. De Eerste Wereldoorlog was een feit. Niet alleen de Balkan fungeerde als strijdtoneel. Aangezien Duitsland enerzijds en Frankrijk en Engeland anderzijds de belangrijkste tegenstanders waren, stuitten de legers vooral in West-Europa op elkaar. Terwijl Nederland neutraal kon blijven, veranderden België en Noord-Frankrijk in

Kamp Westerbork

immense oorlogsmachinerie in gang gezet. Op 28 juni werd de Oostenrijkse kroonprins Frans-Ferdinand in de Bosnische hoofdstad Sarajevo doodgeschoten door de Bosnische Serviër Gravilo Princip. Net als het Ottomaanse rijk had Oostenrijk eeuwen-

een groot slagveld. Bij het uitbreken van de oorlog hadden de militairen gedacht kerstmis 1914 weer thuis te kunnen vieren. Dat bleek een misrekening te zijn. De legers groeven zich in. Tijdens een vier jaar durende loopgravenoorlog verloren honderd-

OP HERHALING IN DE BALKAN

duizenden militairen het leven. In vergelijking met vroeger werd voor het eerst veel aandacht besteed aan de lijkbezorging van alle gesneuvelde militairen.

Tot de Franse revolutie in 1789 bestonden de legers uit huurlingen. Sneuvelde zij, dan werden de lijken op het slagveld in massagraven onder de grond gestopt. Zo werden epidemieën voorkomen. Alleen de lichamen van generaals en helden als Thomson werden apart begraven. Op hun graf kwam ook een gedenkteken te staan.

Om de betrokkenheid van de eigen bevolking bij de strijd voor het vaderland te vergroten, voerde Napoleon de dienstplicht in. Deze maatregel werd in de negentiende eeuw door andere staten overgenomen. Toen al ontstond er behoefte aan een geregelde dodenbezorging. Zo wilde het Nederlandse thuisfront na de slag bij Waterloo in 1815 weten, wat er van de eigen militairen geworden was. Door dodenlijsten op te stellen wisten familieleden in elk geval, dat hun vader, zoon of broer niet vermist of gewond, maar gedood was.

De Eerste Wereldoorlog was de eerste oorlog, waarin op grote schaal dienstplichtigenlegers werden ingezet. Het thuisfront was meer dan ooit begaan met het lot van de vechtende militairen. De Engelsen begonnen als eersten gegevens over omgekomen militairen te verzamelen. Hiertoe werd in 1917 de Commonwealth War Graves Commission opgericht. Alle gesneuvelde werden nu ook zo veel mogelijk ter plekke in aparte graven op een militaire begraafplaats begraven. De graven kregen elk een uniform gedenkteken. Andere landen namen dit initiatief in grote lijnen over. Door zowel officieren als soldaten met militaire eer te begraven, was de dodenbezorging van gesneuvelde gedemocratiseerd.

Nederland raakte wel actief betrokken bij de Tweede Wereldoorlog. Terwijl het moederland zich na het bombardement op Rotterdam aan nazi-Duitsland gewonnen gaf, veroverde het imperialistische Japan na de slag in de Javazee Nederlands-Indië. In vergelijking met de Eerste Wereldoorlog vielen de slachtoffers in andere hoeken. Dank zij de massale inzet van tanks en vliegtuigen werden militaire doelen toen wel bereikt. Tijdens de korte veldslagen sneuvelde dan ook relatief gezien minder militairen. Door het racistische en totale karakter van de strijd kwamen wel veel meer burgers om het leven.

Na afloop van de Tweede Wereldoorlog werden ook in Nederland organisaties opgericht, die voor de dodenbezorging van militairen moesten zorgen. In 1945 werd de Dienst Identificatie en Berging in het leven geroepen, die later de Gravendienst ging heten. Deze legerorganisatie moest zich gaan bezighouden met de identificatie van gesneuvelde in veldgraven en hun herbegraving. Veel gesneuvelde Nederlandse militairen kwamen te liggen op de militaire begraafplaats bij Rhenen en het ereveld bij Loenen. In Indonesië werden zeven erevelden voor de omgekomenen aangelegd. Onder andere bij Margraten, Oosterbeek, Holten en Leusden en Ysselsteyn werden militaire begraafplaatsen voor gesneuvelde Amerikanen, Engelsen, Canadezen, Russen en Duitsers ingericht. De Oorlogsgravenstichting, die in 1946 later werd opgericht, kreeg de zorg toebedeeld voor de graven van Nederlandse en van buitenlandse oorlogsslachtoffers. Veel omgebrachte verzetsstrijders werden bij Bloemendaal op het daar ingerichte ereveld herbegraven. De vele burgerslachtoffers werden begraven op gewone begraafplaatsen. Op een gemeentelijke begraafplaats als Rusthof in Amers-

foort vonden ook veel gesneuvelde militairen en verzetsmensen hun laatste rustplaats.

Tenslotte kwamen in heel Nederland monumenten ter nagedachtenis aan de slachtoffers tot stand. Het Nationaal Monument op de Dam te Amsterdam, de klok op de Waalsdorpervlakte te 's-Gravenhage, het beeld Verwoeste Stad te Rotterdam en de gebogen spoorrails van het voormalige kamp Westerbork behoren tot de bekendste. In Westerbork bevindt zich een gedenkteken bestaande uit 102.000 steentjes. Het symboliseert het enorme aantal joden dat hier tijdens de oorlog is verzameld en weggevoerd. De gedenktekens ter nagedachtenis aan de joden en anderen, die in de concentratiekampen zijn vermoord, hebben een speciale betekenis. Aangezien de lichamen van deze slachtoffers werden gecremeerd of in massagraven terecht kwamen, kon voor hen geen aparte laatste rustplaats worden ingericht.

Sinds de Tweede Wereldoorlog worden op 4 mei, de dag voor de officiële bevrijding van Nederland, alle slachtoffers herdacht. Dit eerbetoon geldt niet alleen voor gesneuvelde hoge officieren maar voor alle omgekomen militairen en burgers. Hiermee was ook de democratisering van de dodenherdenking in Nederland een feit. In vergelijking met de Eerste Wereldoorlog werd de dodenherdenking na de Tweede Wereldoorlog echter anders beleefd. Het tweede artikel gaat nader in op dit verschil. Bovendien zal worden getoond, dat ook in de daarop volgende halve eeuw de beleving van de dodenherdenking voortdurend is veranderd.

Wim Cappers

DODENHERDENKING ALS SPIEGEL OF LUCHTSPIEGELING

De overwegingen achter de dodenherdenking op 4 mei zijn in verandering. De zwart-witbeelden worden genuanceerder.

Oorlog maakt sprakeloos. De ellende en het verdriet zijn ook met een computer niet te beschrijven. Niet voor niets wordt tijdens de jaarlijkse dodenherdenking twee minuten stilte in acht genomen. Staande bij de monumenten en graven kunnen de overlevenden hun gedachten de vrije loop laten. Bij sommigen komen de herinneringen aan schokkende ervaringen bovendrijven. Vanaf hun oprichting hielden de sneeuwwitte gedenktekens op de graven van gesneuvelden en omgekomenen en het hagelwitte Nationale Monument op de Dam de omstanders een spiegel voor: dit nooit meer.

Evenals na de Eerste Wereldoorlog kon het schrikbeeld van de Tweede Wereldoorlog slechts bespreekbaar worden gemaakt, door de mensheid in goed en fout onder te verdelen. Dit morele onderscheid klonk niet alleen door tijdens de dodenherdenking maar ook in het nationale geschiedwerk over de Tweede Wereldoorlog van de hand van dr L. de Jong. Duitsland en Japan hadden de Tweede Wereldoorlog veroorzaakt. Deze landen en heulers met de vijand zoals de Nationaal Socialistische Beweging werden als fout bestempeld. De rest had in de oorlog de juiste keus gemaakt voor vrijheid en democratie.

Deze visie op de Tweede Wereldoorlog ligt echter niet voor altijd vast. Dit blijkt al uit een vergelijking met de doorstane verschrikkingen in de Eerste Wereldoorlog. De slachtingen

onder militairen bij Passendale en Verdun gingen toentertijd het voorstellingsvermogen te boven. De aanklacht tegen de oorlog, die de Duitse schrijver Erich Maria Remarque in 1929 in zijn roman *Im Westen nichts Neues* verwoordde, sprak tallozen binnen en buiten Duitsland aan. De verfilming van het boek een jaar later werd bekroond met de Oscar voor de beste film. De Tweede Wereldoorlog bleek echter nog vernietigender in zijn uitwerking te zijn geweest. De bombardementen op burgerdoelen en de uitroeiing van zogenaamde niet-arische rassen hadden van deze oorlog een totale oorlog gemaakt. Auschwitz riep in laatste instantie de gedachte op, dat God dood is. Hiroshima had voor het eerst aangetoond, dat de mensheid in staat en bereid was desnoods zichzelf te vernietigen. De vastberaden vreedzaamheid van na Eerste Wereldoorlog veranderde na de Tweede Wereldoorlog in met argwaan vervulde waakzaamheid.

Met het verstrijken van de jaren bleek de eenduidige kijk op de dodenherdenking niet te handhaven te zijn. De idealen, waarvoor tijdens de Tweede Wereldoorlog was gestreden, botsten met het eigen handelen. In de Eerste Wereldoorlog gaven soldaten nog vol idealisme hun leven voor vorst en vaderland. De Tweede Wereldoorlog maakte duidelijk, dat deze drijfveren niet onbeperkt geldig zijn. Het vrije westen offerde vele mensenlevens op om de racistische doorlichting van mensen en de imperialistische houding tegenover andere landen uit te bannen. Na de oorlog bleek de strijd voor vrijheid en democratie als een boemerang het eigen beleid te kunnen treffen. Onder druk

van de Verenigde Staten erkende Nederland in 1949, dat zelfbestuur ook een recht was van de Indonesiërs. Achteraf zijn ook in Nederland velen van mening, dat de koloniale politiek ten aanzien van Nederlands-Indië in tegenspraak was met de idealen ten tijde van de Tweede Wereldoorlog.

Tussen de mensen, die aan de goede kant hadden gestaan, bleek voorts een hiërarchie te bestaan gebaseerd op doorstaan leed. De publieke opinie stelde, dat de gevangenen uit de jappenkampen niet zo erg hadden geleden als zij, die in de Duitse vernietigingskampen hadden gezeten. Voor het leed van degenen, die vanuit Indonesië naar Nederland terugkeerden, was dan ook jarenlang nauwelijks of geen aandacht. Het is tekenend, dat pas in de jaren tachtig te 's-Gravenhage het Indisch monument tot stand is gekomen. In de loop der jaren begon ook het beeld te vervagen, dat Nederland in de onverdachte hoek van standvastig verzet tegen een arglistige aanvaller plaatsde. Bij nader inzien bleken de Duitsers geen steun te hebben gehad van een Vijfde Colonne. Na tientallen jaren neutraliteitspolitiek bleek de weerstand van het leger eenvoudigweg zowel in materieel als moreel opzicht niet opgewassen te zijn tegen de Duitse overmacht. De dodenherdenking op de militaire begraafplaats te Rhenen komt daarmee in een realistischer daglicht te staan.

Ook verbleekte het onderscheid tussen goede en foute Nederlanders. De overgrote meerderheid van de bevolking had zich niet met verzetsdaden ingelaten. Ze had zich zo goed en zo kwaad als dat ging aan de nieuwe

OP HERHALING IN DE BALKAN

situatie aangepast. De mate, waarin tegen nazi-Duitsland verzet was gepleegd, kwam vooral onder vuur te liggen toen de jodenvervolgung in Europees perspectief werd geplaatst. Zowel qua aantal als procentueel gezien bleek een wel erg groot aantal Nederlandse joden naar de gaskamers te zijn weggevoerd. De dodenherdenking bij het Auschwitzmonument, dat nu in het Wertheimpark te Amsterdam staat, krijgt hiermee een wrange bijmaak.

Het moreel getinte geschiedbeeld werd verder aangepast door de erkenning, dat ook de geallieerden zelf oorlogsmisdaden hadden begaan. Na de Tweede Wereldoorlog zijn met name in Neurenberg en Tokyo de belangrijkste Duitse en Japanse oorlogsmisdadigers berecht. Later vroegen de Duitsers zich openlijk af, of het Amerikaanse bombardement op Dresden in februari 1945 niet eveneens een terreurdaad was geweest. De met vluchtelingen volgestroomde stad werd met brandbommen platgebrand. Deze gebeurtenis staat centraal in de roman *Het stenen bruidsbed* van Harry Mulisch uit

1959. Japanners gingen op hun beurt jaarlijks de doden van de atombommen op Hiroshima en Nagasaki herdenken. In hun ogen waren ook hun burgers het slachtoffer van terreurdaden. En Nederlanders begonnen zich te realiseren, dat wel erg veel mannen zich tijdens de oorlog vrijwillig bij de SS te hadden aangemeld. Bij nader inzien bleek het verschil tussen goed en fout gering.

De laatste stap in de herijking van de traditionele dodenherdenking is het toelaten bij de plechtigheden van Duitsers en Japanners. Dit idee levert nog steeds grote weerstanden op. Met name nog levende tijdgenoten maken nauwelijks onderscheid tussen Duitsland en Japan als nazistische en imperialistische mogendheden enerzijds en als democratische landen, die met name in economisch opzicht al tientallen jaren toonaangevend zijn anderzijds. Dit bleek, toen de Japanse premier Kaifu in 1991 een krans legde bij het Indiëmonument. Zijn knikje werd door de kampslachtoffers als een teken van Japanse hooghartigheid gekenschetst. De krans werd door een van

hen in de nabij gelegen vijver goegoid. Een halve eeuw na afloop van de Tweede Wereldoorlog moeten kransleggingen door vertegenwoordigers van Japan en Duitsland nog steeds zorgvuldig worden geregisseerd. In 1995 kon Helmut Kohl, kanselier van het herenigde Duitsland, niet op 4 maar op 22 mei te Rotterdam een krans bij het monument Verwoeste Stad leggen. Kohl richtte zich tot de jeugd, die in Nederland vaak van de ouderen de weerzin jegens de Duitsers had overgenomen. Zijn oproep om elkaar beter te leren kennen en naar eenheid te streven viel in goede aarde.

In de eerste helft van 1997 is Nederland voorzitter van de Europese Unie. Het is dit jaar vijftig jaar geleden, dat de Marshallhulp voor de economische wederopbouw van Europa werd ingesteld. Tijdens de top in juni moet het verdrag van Amsterdam de Europese eenwording verder gestalte geven. Ten tijde van de top krijgt het Nationaal Monument een opknappbeurt. Het gedenkteken verkeert in een slechte staat. Brokstukken vallen naar beneden. Bovendien is het sneeuwwit verkleurd tot een groezelig grijs. De toestand van het Nationaal Monument staat symbool voor de onttakeling van de waarden, waarvoor dit gedenkteken destijds is opgericht. Tussen goed en kwaad blijkt minder gemakkelijk een onderscheid te kunnen worden aangebracht, dan nog in 1945 werd gedacht. De spiegel, die gedenktekens en militaire begraafplaatsen de overlevenden en komende generaties voorhielden, lijkt soms meer op een luchtspiegeling. In het derde en laatste artikel wordt getoond, hoe niet zozeer dodenherdenkingen als wel nieuwe ervaringen met geweld de houding tegenover oorlog en zijn slachtoffers bepalen.

Wim Cappers

herdenking op 4 mei 1995 op het Ereveld Loenen

ONSTERFELIJKE SOLDATEN

Soldaten mogen tegenwoordig niet meer sneuvelen. Onze betrokkenheid bij de gebeurtenissen uit de Tweede Wereldoorlog wordt afstandelijker.

Oorlog is als een vampier. Al in de achttiende eeuw was de Balkan het toneel van politieke en godsdienstige spanningen. Bij plotselinge ziektes en sterfgevallen werd met name in Servië een zondebok gezocht in de gedaante van een vampier. Iemand, die kort daarvoor een vreemde dood was gestorven, kwam 's nachts uit zijn graf om levenden het bloed uit hun lichamen te drinken. Zo rekte hij zijn bestaan en waren de vreemde sterfgevallen verklaard.

Ook oorlogen blijken telkens weer op te kunnen vlammen. Na de Eerste Wereldoorlog werd er bijvoorbeeld nog jarenlang gevochten tussen de Sovjetunie en omliggende staten. De grote oorlog van 1914-1918 ging Eerste Wereldoorlog heten, toen in 1939 de Tweede Wereldoorlog uitbrak. Tussen de oorlogvoerende partijen in West-Europa kon sindsdien de vrede gehandhaafd blijven. Terwijl de Europese Economische Gemeenschap voor welvaart zorgde, stond de Noord Atlantische Verdrags Organisatie garant voor veiligheid. Desondanks stak tijdens de Koude Oorlog tussen de Verenigde Staten en de Sovjetunie onder andere in 1950 in Korea het oorlogsmonster weer zijn kop op. Ook Nederland leverde militairen aan het leger van de Verenigde Naties. De hartewens "nooit meer oorlog" werd daarmee snel de doodsteek toegebracht. Dat de Koude Oorlog niet ontaardde in een Derde Wereldoorlog, was te danken aan de atoombewapening. Niet de dodenherdenking voor slachtoffers van de strijd op de Grebbeberg en andere

fronten maar voor die van de atoombaanvallen op twee Japanse steden was de belangrijkste rem op een derde en waarschijnlijk alles vernietigende krachtmeting in de twintigste eeuw.

De oorlogen, die na de Tweede Wereldoorlog de meeste indruk hebben gemaakt, speelden zich af in Vietnam en Afghanistan. Voor het eerst zagen burgers op de televisie, hoe militairen gewond raakten en sneuvelen. Er bleek niets heldhaftigs te zijn aan oorlogsgeweld. Oorlog is niets anders dan een betrekkelijk willekeurige slachtpartij, waarbij soldaten slagers en slachtvee tegelijk zijn. Er rees verzet, waartegen de ideologische beweegredenen niet bestand bleken te zijn. De Amerikaanse en Sovjetlegers werden teruggetrokken. Vietnam en Afghanistan mochten zelf hun lot bepalen. Wanneer sindsdien ergens een oorlog uitbrak, waren regeringsleiders zelfs op het niveau van de Verenigde Naties nauwelijks in staat troepen uit te zenden. Aanvaardbare politieke doelen waren immers zeer moeilijk te formuleren. Lukte dit wel, zoals tijdens de Golfoorlog tegen Irak, dan moesten een grote overmacht en de inzet van high techwapens de zelfstandigheid van Koeweit en de onbelemmerde aanvoer van olie herstellen. Ook dan mocht er eigenlijk geen soldaat meer sneuvelen en moesten de eenheden nu echt voor kerstmis thuis zijn. Zo werden Europese troepen, die de strijdende partijen tijdens de Libanese burgeroorlog uit elkaar probeerden te houden, met enkele bommen verjaagd. Aan de Amerikaanse interventie in Somalië kwam spoorlags een eind, toen een Amerikaan gedood werd en als trofee achter een wagen door het zand werd gesleept. En Russische moeders haalden hun zonen

terug uit het leger, toen dat een opstand van de voormalige Sovjetrepubliek Tsjetsjenië moest neerslaan.

Ook Nederland heeft ervaren, dat militairen tegenwoordig niet meer mogen sneuvelen. Het verhaal van Srebrenica ligt nog vers in het geheugen. Na de dood van Tito, een van de laatst overgebleven leiders uit de Tweede Wereldoorlog, en de beëindiging van de Koude Oorlog in 1989 viel Joegoslavië uiteen. De verschillende bevolkingsgroepen, die nooit hadden geleerd op democratische wijze conflicten op te lossen, stonden elkaar gewapenderhand naar het leven. De bloed en bodemideologie van de nationaal-socialisten werd dagelijks via zogenaamde etnische zuiveringen in de praktijk gebracht. Pas toen er beelden van concentratiekampen op de televisie verschenen, greep de internationale gemeenschap in. In Bosnisch Servië werden enkele veilige havens voor Bosnische moslims ingericht. Een Nederlands bataljon moest de enclave Srebrenica beveiligen. Het hield zich daarnaast bezig met herstel van wegen en scholen en het voeden en verplegen van de plaatselijke bevolking. Alsof het een spelletje Risk betrof, vielen de Bosnische Serviërs echter deze door de zwakste partner beveiligde enclave aan. De internationale gemeenschap talmde met het geven van effectieve bijstand. Toen de Nederlandse soldaat Raviv van Renssen nota bene door een Bosnische moslim werd doodgeschoten, werd het bataljon bewapende opbouwwerkers schielijk teruggetrokken. Van Renssen werd overeenkomstig zijn testament met militaire eer op het ereveld bij Loenen begraven. Ondertussen werden duizenden moslimmannen door de Bosnische Serviërs vermoord.

OP HERHALING IN DE BALKAN

Dit alles klinkt wrang en dat is het ook. De toepassing van het nationaal-socialistische bloed en bodem-principe op moslims in Bosnië had plaats in juli 1995, enkele maanden na de vijftigjarige herdenking van de afloop van de Tweede Wereldoorlog. Sindsdien waren de grenzen van het oorlogsgeweld vastgesteld. Na de atoombommen op Japan en de televisiebeelden van Vietnam en Afghanistan zagen Europeanen en Amerikanen vanuit de veilige bastions als de EU en de NAVO grotendeels werkeloos toe, hoe niet alleen in het Aziatische Cambodja en het Afrikaanse Rwanda maar ook in het Europese Joegoslavië hele volkeren werden gedecimeerd. Nederland deed hetzelfde ten aanzien van Srebrenica.

Wat kan dan anno 1997 nog de functie zijn van militaire begraafplaatsen en oorlogsmonumenten? De gestorvenen zijn en blijven eervol begraven. De laatste tijdgenoten, voor wie de jaarlijkse dodenherdenking vooral een therapeutische functie had, zullen binnen afzienbare tijd gestorven zijn. Zij proberen nog schoolklassen voor de monumenten en de graven te interesseren. Het is de vraag, of hun boodschap, die met het verstrijken van de jaren steeds meer gedateerd is, na hun dood zal doorwerken. In tegenstelling tot de tijdgenoten zullen geschiedkundigen er nauwelijks in slagen de verhalen over de objecten uit de Tweede Wereldoorlog levend te houden. Het historisch besef is in Nederland immers nauwelijks ontwikkeld. De kans is dan ook groot, dat de graven en gedenktekens stomme getuigen van de Tweede Wereldoorlog worden. Behalve laatste rustplaats en gedenkteken voor de gesneuvelden en omgekomenen wacht de monumenten en graven mogelijk een nieuwe functie. Voormalige slagvelden worden op den duur een toeristische attractie. In 1993 publiceerden Chrisje en

Russisch Ereveld Amersfoort

Kees Brants *Velden van weleer. Reisgids naar de Eerste Wereldoorlog*. Van het IJzerfront bij Passendale in België tot aan Romagne bij de Zwitserse grens worden nauwgezet de loopgraven, de musea, de gedenktekens en de keurig onderhouden militaire begraafplaatsen beschreven. De overblijfselen zijn vergroeid met het landschap en hebben hun afschrikwekkende gezicht verloren. In Nederland hebben de Duitse bunkers uit de Tweede Wereldoorlog reeds de status van beschermd object bereikt. Het is heel goed mogelijk, dat ook de monumenten en graven uit de Tweede Wereldoorlog op den duur vooral een toeristische bezienswaardigheid worden.

Ondertussen kondigt zich een nieuwe oorlog aan. Op dit moment probeert Albanië als meest achtergebleven land van Europa zich op geforceerde wijze aan te passen aan de heersende democratische en marktgerichte spelregels. Het experiment met het kapitalisme in de vorm van het piramidespel is echter mislukt. Net als het voormalige Joegoslavië

dreigen de Albanen nu met geweld een betere samenleving tot stand te brengen. Evenals in de jaren 1913-1914 probeert de internationale gemeenschap de crisis te bezweren. Zoals indertijd Thomson werd gestuurd, zo heeft Nederland als voorzitter van de Europese Unie daartoe onlangs de diplomaat graaf Jan de Marchant et d'Ansembourg naar Tirana afgevaardigd. Er is zelfs overwogen bij te dragen aan een internationale politiemacht.

Het Nederlandse leger gaat echter niet op herhaling in de Balkan. De geschiedenis herhaalt zich niet. Niet zozeer de graven en gedenktekens voor de Grebbeberg, Rotterdam, Auschwitz en Hiroshima maar de televisiebeelden van Vietnam en Srebrenica hebben zich in het geheugen gegrift. Albanen mogen elkaar naar het leven staan. In het veilige Nederland zal niet één graf voor een gesneuveld militair worden gedolven. Immers, de Nederlandse soldaten zijn vrijwel onsterfelijk geworden.

Wim Cappers

VERENIGINGSNIEUWS

De Terebinth en de politiek

Tijdens de algemene ledenvergadering van 1996 werd aan de aanwezige leden medegedeeld dat er een brief was gezonden aan de landelijke politieke partijen. In deze brief werd onze vereniging nader voorgesteld, haar doelstelling toegelicht en werd aangedrongen op meer aandacht voor de zorg rond dood en rustplaats. "Bij de behandeling van het ontwerp van de Wet op de Lijkbezorging 1991, bleek dat ook bij uw partijen behoefte gevoeld werd hieraan uitdrukking te geven. Ook minister Dales bracht enkele zaken nog eens onder de aandacht in een nota en rekende er op dat de openbare reglementering en een goed openbaar financieel beheer m.b.t. begraafplaatsen en crematoria en een doelgerichte voorlichting aan burgers zou kunnen verbeteren zonder nadere landelijke wetgeving. Onze ervaring is evenwel dat er in de afgelopen vijf jaren niet voldoende verbetering in het land is opgetreden..", aldus een passage van de genoemde brief.

De reactie op deze brief was dermate teleurstellend, slechts één fractie uit de Tweede Kamer zond bericht van ontvangst, dat het bestuur heeft gemeend een herinnering aan de politieke partijen te moeten sturen. Na een verwijzing naar de eerder gezonden brief gaat het thans verzonden schrijven als volgt verder:

"Wij trachten de zorg rond dood en rustplaats in de politieke belangstelling te brengen en het belang te accentueren om het onder te brengen in de verschillende partijprogramma's.

De dood is de laatste jaren uit de taboesfeer getreden. De ontwikkelingen vragen van de centrale overheid kaders voor een nieuw evenwicht tussen de drang van het ongelimi-

teerd individueel handelen en een ethisch, respectvol en verantwoord omgaan met onze dodencultuur. Tevens dient te worden toegezien op een voor de burgers toegankelijke democratische regelgeving.

Met betrekking tot begraafplaatsen en crematoria worden beleid en regelgeving doorgaans op lokaal niveau vastgesteld. Het is daarom van belang dat óók de plaatselijke afdelingen van de politieke partijen en de afgevaardigden in de lokale bestuursorganen op dit gebied over voldoende kennis beschikken. Het lijkt ons daarom aan te bevelen onze brief aan uw plaatselijke afdelingen te doen toekomen".

De brief besluit met het uitspreken van onze bereidheid over dit onderwerp nadere informatie te geven of in een persoonlijk gesprek onze visie te verduidelijken.

Nu volgend jaar weer verkiezingen voor de deur staan, zowel landelijk voor de Tweede Kamer, als lokaal voor de gemeenteraden, zou het goed zijn als onze leden, ieder in zijn of haar eigen plaats en vanuit eigen verantwoordelijkheid, deze zaak bij de politieke partijen onder de aandacht brengen.

Schooljeugd en omgevingsonderwijs

Sinds enige tijd onderhoudt het bestuur contacten met enkele instellingen en organisaties die zich bezighouden met het bewaren en beschermen van monumenten. Dit betreft een breed veld. Het gaat onder meer om kastelen, oude kerken, oude tuinen en huizen van monumentale betekenis. In dit verband is de voorzitter van de Terebinth, de heer J.W. Eggink, lid geworden van het bestuur van het Nationaal Contact Monumenten (NCM). Ook onze vereniging heeft hier een functie te vervullen.

In NCM-verband wordt op het ogenblik een project voorbereid onder de titel: "Schooljeugd en omgevingsonderwijs". De bedoeling is om de schooljeugd van diverse onderwijsinstellingen nader in contact te brengen met hun eigen lokale omgeving en hun belangstelling te wekken voor historische zaken. Het lijkt een goede gedachte om ook als Terebinth hierop in te spelen en onze medewerking te verlenen.

Dat betekent dat we moeten proberen om plaatselijk de volgende twee initiatieven te ontplooiën en aan te moedigen:

a. Het in schoolverband bezoeken van begraafplaatsen en urnenvelden. Deze excursies kunnen door de Terebinth worden voorbereid en aan de scholen worden aangeboden.

b. Het adopteren van begraafplaatsen door bepaalde scholen om ter plekke, met toestemming en medewerking van de beheerders, een meer blijvende inventarisatie, terreinverzorging en kleine reparaties te verrichten.

Of en hoe wij een plaats in het nog te ontwikkelen landelijke programma kunnen en zullen innemen, is nog een open vraag. De Nederlandse onderwijswereld moet er in samenwerking met het NCM nog aan beginnen. Als het project van de grond komt, zal het zeker niet overal even snel tot stand komen. Het lijkt echter goed om plaatselijk reeds met de komende ontwikkelingen rekening te houden. Bovendien, als het een goed idee is, en dat vinden wij, kan men op eigen initiatief al een eerste stap zetten.

Ten strijde voor behoud stenen archief

Het plan van de gemeente Almelo om op het oude, uit 1871 daterende deel van de Gemeentelijke Begraafplaats

Almelo vijftienhonderd graven te ruimen, stuit op verzet van de Terebinth. Onze vereniging riep de Almeloërs dan ook in de Twentse Courant Tubantia van 22 februari op hiertegen te protesteren. Naast het ruimen van een waardevol stenen archief, gaat door het kappen van de veelal honderd jaar oude bomen het rustieke karakter van het parkachtige geheel zo goed als verloren.

Het was Terebinthlid Gerard Hinsenveld die alarm sloeg en op 20 februari waren Wim Vlaanderen, Puck Kooij, Gerard Hinsenveld en de pers ter plekke. Vlaanderen wees op de verscheidenheid aan steensoorten, bijzondere grafmonumenten en de betekenis van de symbolen. Dit park, met veel waterpartijen, naar een ontwerp van de landschapsarchitect L. Springer zal door de ruiming van het karakteristieke hart onherstelbare

schade worden toegebracht. Kaalslag van het terrein zal hiermee gepaard gaan. En wat weg is komt niet terug. Onder de prominente begravenen bevinden zich de textielbaronnen Salomonson, Ten Cate en Scholten, alsmede burgemeesters en (hoofd)onderwijzers die ook hun stempel drukten op de Almelose ontwikkeling.

Geadviseerd werd selectief te ruimen, dat wil zeggen graven die in redelijke tot goede staat verkeren trachten te behouden en vervallen graven, door niemand opgeëist en niet van cultuurhistorische waarde, te ruimen. Op deze wijze wordt weer ruimte verkregen om te begraven, met het grafmonument, zo mogelijk in harmonie met de omgeving.

De kindergraven, tot 1970, die langs de rand van het oude deel liggen, staan ook op de nominatie om te

worden geruimd. Ze zouden behouden moeten blijven als men de stelregel wil respecteren om geen kindergraven te ruimen zolang de ouders leven.

Voorts werd de aanbeveling gedaan de mogelijkheid tot aankoop met eeuwigdurend recht te vervangen door twintigjarig recht met verlenging van tien jaar, zodat fondsen kunnen worden gevormd die ten goede komen aan een meer kostendekkende exploitatie.

Er gaan tot 2040 veel mensen dood, de hele baby-boomgeneratie, aldus Vlaanderen. Nu ruimen is korte termijnbeleid, men doet er beter aan grond aan te kopen. Op de zes hectare grond die ooit als eerste in aanmerking kwam voor uitbreiding werd een crematorium gebouwd.

Tientallen steunbetuigingen, waaronder die van het Museum voor Heemkunde, volgden op dit krantebericht en de Terebinth werd uitgenodigd door nagenoeg alle plaatselijke politieke partijen om haar zienswijze nader toe te lichten. Dit heeft in de loop van maart plaatsgevonden. Een brief ter bevestiging van de besproken punten en aanbevelingen wordt verzonden. De reacties tot dusver van de, kleinere, fracties waren welwillend of zelfs positief.

Hoewel de begraafplaats "leeft" onder burgers en politici bleek uit de gesprekken hoe weinig men bekend is met bijzonderheden. In een volgend nummer van de Terebinth hopen wij u van het verdere verloop op de hoogte te stellen.

Puck Kooij

Puck Kooij, Gerard Hinsenveld en Wim Vlaanderen in Almelo

SCHIMMIGE SCHEIKUNDE

Veranderingen in de Wet op de Lijkbezorging leiden tot nieuwe mogelijkheden en tot nieuwe problemen voor het milieu en voor de handhaving.

Het afgelopen jaar trokken twee bijzondere wijzen van asbezorging de aandacht. Op 31 mei 1996 overleed de Amerikaan Timothy Leary. Als LSD-goeroe gaf hij in de jaren zestig richting aan de opstand der jongeren. Volgens zijn laatste wil moest zijn stoffelijk overschot worden gecremeerd. De as diende vervolgens met een raket de ruimte in te worden geschoten. Het is niet bekend, of de as van Leary inmiddels haar laatste bestemming heeft bereikt.

Dit geldt wel voor de asresten van Mahatma Gandhi. Enkele maanden na het uitroepen van de onafhankelijkheid van India werd de vader des vaderlands op 30 januari 1948 door een hindoe vermoord. Na volgens de hindoegebruiken op een brandstapel te zijn gecremeerd, werd zijn as in de verschillende deelstaten verstrooid. Een deel bleef echter in een kluis bewaard. Na een uitspraak van het Indiase Hoogerechtshof mocht een achterkleinzoon het restant van de as van Gandhi op 30 januari 1997 in de heilige rivier de Ganges uitstrooien.

Deze voorbeelden lijken merkwaardige gebruiken uit verre landen. Ze passen echter binnen de voorgestelde uitbreiding van de mogelijkheden voor asbezorging in Nederland. De Wet op de lijkbezorging bevestigde in 1991, dat as mag worden verstrooid op een strooiveld of in zee. Mensen mogen ook kiezen voor bewaring van de as in een urn, die kan worden bijgezet in een columbarium dan wel in of op een graf. Nieuw was de bepaling, dat de urn ook door de nabestaanden mee naar huis mag worden genomen.

Sindsdien gaan in de samenleving stemmen op, dat deze mogelijkheden

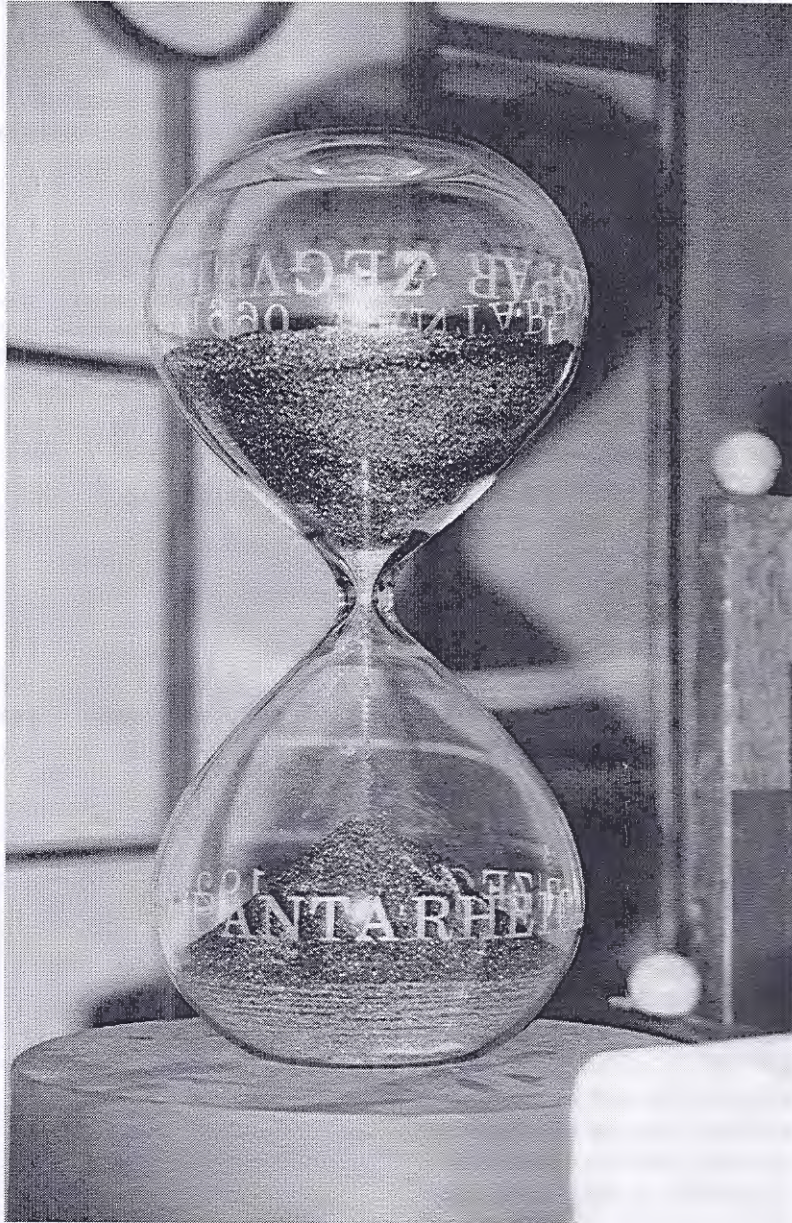
te beperkt zijn. Juist in de jaren negentig zijn mensen op zoek naar gebruiken, waarmee het laatste afscheid een persoonlijk karakter krijgt. Zonder dat de overheid er controle op kan uitoefenen, strooien nabestaanden de mee naar huis genomen as uit op een plekje, dat de overledene dierbaar was. Wordt de as op een officieel strooiveld verspreid, dan vragen nabestaanden wel eens of ze niet wat as mogen meenemen. De Crematorium Vereniging Nederland (CVN), die negen crematoria beheert, speelt hier vanaf 1994 op in door medaillons en glasobjecten op de markt te brengen. Hierin kan wat as van de gecremeerde worden bewaard. Drs. F. de Wit, die als directeur van de CVN de wensen kent, is dan ook een voorstander van de voorgestelde wetswijziging.

De wetsovertredingen waren voor de overheid mede aanleiding om te onderzoeken, of de jonge wet moet worden aangepast. De overheid is nauwelijks bezorgd over een gebrek aan eerbied bij het eigenhandig verstrooien van de as. Tot 1991 werd nog gedacht dat familieleden, die de as mee naar huis namen, op den duur niets met de urn op de schoorsteen wisten aan te vangen. Die zou dan bij het huisvuil worden gezet. Bekend is het verhaal over de as van Multatuli. Toen deze schrijver in 1887 overleed, werd hij als eerste Nederlander in de moderne tijd te Gotha gecremeerd. Zijn as werd aanvankelijk door de familie bewaard en kwam later in het Multatuli Museum terecht. Een werkster zou in haar ijver de urn, die zij voor een bloemenvaas aanzag, hebben gereinigd. De as verdween in de gevreesde vuilnisbak. De museumdirecteur reageerde geschokt. Om het verdwijnen van de as te maskeren, zou hij de urn weer met sigarenas hebben gevuld. Dit verhaal is even fraai als onwaar. De urn van Multatuli staat nog steeds in het museum. Zijn as is

in 1948 echter bijgezet op de particuliere begraafplaats Westerveld te Velsen. Sinds 1991 dicht de overheid de burger al een groot gevoel voor pieteit toe, door de nabestaande op diens verzoek de urn mee naar huis te laten nemen. Gaat het parlement met het wetsvoorstel akkoord, dan zal de burger de as zelf mogen verstrooien.

Natuurlijk zijn er aan de eigenhandige verstrooiing voorwaarden verbonden. Als beschermer van het leven wil de overheid voorkomen, dat zo een onnatuurlijke dood wordt verdoezeld. In 1885 bleek bijvoorbeeld de Leidse gifmengster Goeie Mie zieke mensen met arsenicum te hebben vergiftigd om een verzekeringspremie op te strijken. Vooral sinds deze seriemoord is de overheid heel voorzichtig om de lichamen van mensen, die onder verdachte omstandigheden zijn omgekomen, vrij te geven voor begraving of crematie. Bestaat daarom het vermoeden van een onnatuurlijke dood, dan kan de officier van justitie volgens het wetsvoorstel de overdracht van as aan nabestaanden verbieden.

Het grootste probleem in de ogen van de overheid waren de mogelijke gevolgen voor het milieu. Na crematie van een lichaam blijft er een kleine drie kilo as over. Deze as bestaat voor de helft uit kalk. Daarnaast zit er in de as fosfor, kalium, magnesium, natrium, ijzer en de zware metalen chroom, koper en zink. In grote doses kunnen deze elementen de bodem verontreinigen. Een onderzoek uit 1991, uitgevoerd in opdracht van de CVN, toonde nog eens aan dat strooivelden niet onbeperkt kunnen worden gebruikt. Uit een studie van het Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek vier jaar later kwam naar voren dat de gevolgen voor het milieu zelfs erger waren dan werd gedacht. Verstrooiing vindt niet gelijkmatig plaats. In feite komt de as in

Asloper van Peter Zegveld

hoopjes op de grond terecht. Die vormen een voedingsbodem voor uitbundige plantengroei. Volgens een onderzoek van het ministerie van Binnenlandse Zaken uit 1993 was asverstrooiing op een dierbaar plekje in beginsel niet schadelijk voor de leefomgeving. De as moet dan wel over een zekere oppervlakte worden verspreid. Het wetsvoorstel laat de verstrooiing op een dierbare plek daarom in beginsel vrij. De eigenaar van de grond zal toestemming moe-

ten geven. Verder zal de gemeente in de Algemene Politie Verordening algemene regels vaststellen. Het is de vraag, of de lage overheid zo niet met het onoplosbare probleem van de controle wordt opgezaald. Dit vraagstuk kan soms worden omzeild. Toen de oud-bokskampioen Bep van Klaveren overleed, mocht de as niet overeenkomstig zijn laatste wens in de Rotterdamse Kuip worden uitgestrooid. Begraafplaats Westgaarde te Amsterdam heeft sinds

1996 een deel van de Ajaxgrasmat uit de Meer als strooiveld voor overleden fans in gebruik.

De eveneens voorgestelde deling van de as levert weinig ethische problemen op. Volgens de letter van de wet is er na de crematie van een lijk niet meer sprake van een stofelijk overschot. Toch wordt het van het grootste belang geacht, dat de as herkenbaar blijft. Daarom gaat er met het lijk een vuurvast, genummerd steentje in de oven. Nabestaanden willen immers de zekerheid hebben, dat zij de as van hun dierbare overledene verstrooien of bewaren. Het idee om een deel van de gestorvene te behouden, is overigens niet nieuw. In de negentiende eeuw was het verdriet om de dood van de ander zo groot, dat nabestaanden een haarlok afknipten om er een haarwerkje van te maken. Zelfs het bewaren van een deel van de as is al beschreven in de Vlaamse versie van Tijl Uilenspiegel. Het verhaal speelt zich af in de zestiende eeuw. In deze tijd vol godsdiensttwisten wordt de vader van de schurkachtige held van ketterij beschuldigd. Hij sterft op een brandstapel de vuurdood. 's Nachts verzamelt Tijl wat as en draagt dat voortaan in een doekje om zijn hals als teken van rouw en wraak. Het huidige wetsvoorstel legaliseert de introductie van de medaillons en glasbollen, waarin wat as wordt bewaard.

Scheikundig gezien bestaat de as uit een aantal elementen zonder menselijke kenmerken. Emotioneel gezien is er echter weinig verschil met een lijk. De schimmen van de overledenen, die volgens de Griekse mythologie de Hades bevolkten, zijn ten nauwste verbonden met de scheikundige bestanddelen. Het is kenmerkend voor de tijd van individuele keuzes, dat niet de kerkelijke of wereldlijke overheid maar de burger over de as mag beschikken.

Wim Cappers

HERFSTWANDELING OP PERE LACHAISE

Voor het oog van de TV-camera dwaalde een groepje Terebinthleden met Spanjer en Dorrestijn over dit Parijse monument.

Op uitnodiging van IDTV die programma's maakt, met name voor het televisieprogramma Ontmoetingen van Maarten Spanjer nemen zestien leden van de Terebinth deel aan een weekend-tripje naar de Parijse begraafplaats Père Lachaise. Voorwaarde was dat men snel diende te beslissen, want het was kort dag. Het gezelschap vertrok in het weekeinde van de twaalfde oktober per bus naar de befaamde begraafplaats in Parijs.

Wat beweegt Spanjer om voor een luchtig programma juist naar een begraafplaats te willen gaan, een plek die door de meeste mensen tijdens hun leven gemeden wordt. Het lijkt hem, aldus Geeske Hattuma van IDTV, een waardige afsluiting van de serie Ontmoetingen. Het onderwerp en niet in het minst de lokatie, lenen zich bij uitstek voor een wat diepgaander gesprek. Men wil ook de terughoudendheid doorbreken om de dood tot gespreksonderwerp te maken. En wellicht ook heeft Maarten Spanjer inmiddels de jaren des onderscheids bereikt en wordt hij mogelijk geplaagd door de klemmende gedachte dat we weinig zekerheden hebben, maar wel die van de dood en dat maakt nieuwsgierig. Naast de groep Terebinthers wordt een bekende Nederlander geïntroduceerd en wel Hans Dorrestijn. Een man die, voor zover ik hem ken van zijn cabaretprogramma's, met dodelijke ernst en op een graftoon dagelijks klein leed breed uitmeest.

Van de Terebinthleden met hun wel heel speciale fascinatie voor dodenakkers, heeft men hoge verwachtingen, alsof zij een tipje van de sluier

over de onwetendheid rond de dood zouden kunnen oplichten, aldus Hattuma. Niet in de laatste plaats vindt IDTV het een geruststellende gedachte de rondleiding en het verschaffen van deskundige informatie over te kunnen laten aan de Terebinth; bij Rindert Brouwer zou deze in uitstekende handen blijken te zijn.

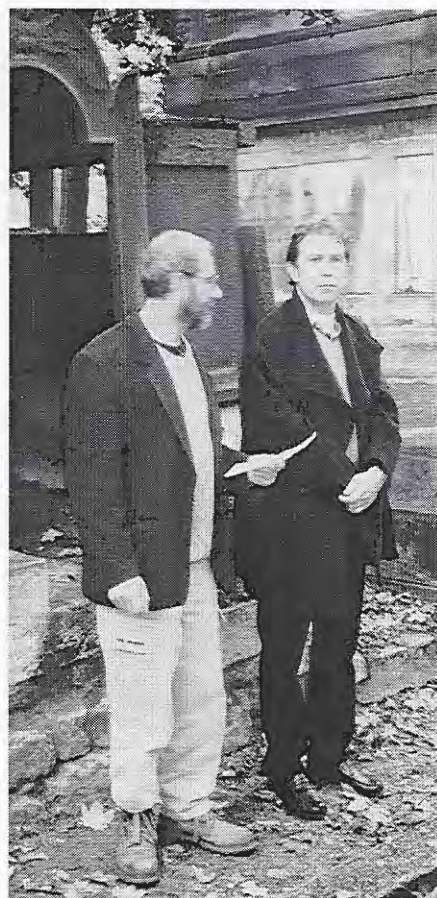
Diep in de nacht komen wij aan in Parijs en we logeren in een eenvoudig hotel op een steenworp afstand van Père Lachaise. Dat sommigen van het gezelschap niet zo goed geslapen hebben wordt geweten aan de dolende zielen van de meer dan een miljoen begravenen.

Opmerkelijke feiten en cijfers: de begraafplaats dankt haar naam aan de jezuïet Père Lachaise, biechtvader van Lodewijk XIV en werd gesticht in 1804, het jaar waarin Napoleon Bonaparte zich tot keizer kroonde. Het is 44 hectare groot, onderverdeeld in 97 divisies en doorsneden met vijftien kilometer wandelpaden. Deze dodenstad herbergt 1,3 miljoen overledenen die begraven zijn in 80.000 grafuimtes en biedt tevens onderdak aan vierhonderd, levende, katten. Ieder kan zich hier laten begraven, mits hij in Parijs gestorven is en redelijk vermogend is want een graf kost tussen f 7.000,- en f 14.000,-. Het grafrecht is eeuwigdurend, graven worden dus nooit geruimd, familieleden worden nog steeds bijgezet.

We verwonderen ons over de veelheid van dicht op elkaar gepakte grafmonumenten in allerlei uitvoeringen. We zien grafhuisjes, soms kleine kasteeltjes gelijk, met smeedijzeren kantwerk en gebrandschilderd glas, honden die het dak van een tombe torsen, sfinxen die plaquettes schragen, heldhaftige mannen te paard, engelen in allerlei uitmonsteringen en veel diepbedroefde vrouwen, in steen gehouwen klimopraken en eikenbla-

deren. Versteende en verstilde emoties, zo vat iemand naast mij het samen. Het is of wij wandelen door een achtertuin, waar op zondagmorgen zo'n serene rust kan heersen. De zon speelt om de roestig gouden kastanjebladeren en bemoste zerken. De stilte wordt hoorbaar als kastan-

Hans Dorrestijn en Maarten Spanjer

jes met kletterend geraas op de sarcofagen en kinderkopies in de straatjes vallen.

Even onbeweeglijk als de beelden om hen heen zitten er wat katten op sarcofagen. Ze maken zich uit de voeten zodra ze ons gewaar worden. Onopvallend tussen de grafhuisjes staat een kattenonderkomen, niet van marmer maar van hout met een deugdelijk dak van asfalt.

Dorrestijn vindt de dood de beste oplossing voor alles. De dood boezemt hem hier geen angst in. Tegen het macabere decor van een tot op het bot verroest grafhuisje, waar bovenin een uiltje met gespreide vleugels staat, citeert hij een luguber gedicht over een man, die begeleid door het kreunen van oude eiken en oehoegeroep van uilen dode vrouwen op het kerkhof stoort in hun grafkrust. Vreemd, niet eerder was mij het krassen van de kraaien opgevallen. We worden gewezen op omgekeerde flambouwen, een teken van rouw en papavers die symbool staan voor eeuwige slaap. We blijven staan voor een imposant graf van zwart glanzend graniet, waarvoor men volgens Leen Jol vandaag de dag een bedrag van f 500.000,- moet neerleggen. Zwart Zweeds graniet is uiterst schaars. Wanneer je naam niet meer genoemd wordt, aldus Jol, ben je echt dood. Zo'n oogverblindend mooie steen, met naam en toenaam, maakt iemand bijna onsterfelijk. Dorrestijn wordt lyrisch als hij voor het graf van Chopin staat. Van hem wil hij die roffelende sonate horen bij zijn verscheiden. Spanjer voelt meer voor het requiem van Chopin, maar dat moet nog geschreven worden.

Wim Vlaanderen verwijst de wetenschap, dat het lichaam door wormen verteerd wordt, naar het rijk der fabelen: wormen zijn vegetariërs. Hiermee trekt hij Dorrestijn over de streep om zich ook te laten begraven. Frouk Lit beziet de monumenten door de lens van haar camera. Ze wordt getroffen door de smart die zoveel beelden uitstralen en wil ook die vastleggen. Het fascineert haar te staan bij een overledene "die iets weet wat ik niet weet, die op een plek is waarvan niemand kan zeggen of je er bent". Berend Wietsma wil weten wat er onder algenaanslag en korstmos zit. Met een borsteltje, zo'n ouderwets boendertje, krabt hij de tand des tijds weg en toont zich verrast dat er zoveel meer tevoorschijn komt aan reliëf en namen weer

leesbaar worden.

Zoveel pathetiek, ik kom ogen te kort. Père Lachaise getooid met roestig kastanjeblad, waarin alleen het zachte ruisen van de wind wordt gehoord, is van een bijna kwellende schoonheid.

Brouwer is onuitputtelijk voor wat bijzonderheden en anekdotes betreft van de vele beroemdheden die hier hun laatste rustplaats vonden. Wij blijven in z'n buurt en willen geen woord missen. Helaas voert het nu te ver hierop in te gaan. Een volgende keer kan hier mogelijk verslag van worden gedaan.

Puck Kooij

KUNSTZINNIGE GRAFKISTEN

De uitvaartwereld houdt zich tegenwoordig niet alleen meer met de dood bezig, maar ook met kunst en cultuur. Dat valt tenminste op te maken uit het feit dat de Nederlandse Uitvaart-en Verzekerings Associatie (NUVA) een culturele afdeling in het leven heeft geroepen. Het eerste zichtbare resultaat is de expositie "Keunst of Kiste" in uitvaartcentrum Rengerspark te Leeuwarden.

De belangstelling voor de daar tentoongestelde honderd grafkisten is overweldigend. Het zijn dan ook geen standaardkisten, maar ze zijn stuk voor stuk door verschillende kunstenaars omgetoverd tot een persoonlijke grafkist. Het gebeurde in het kader van een door de NUVA in samenwerking met de Stichting Kunstwerk uitgeschreven prijsvraag onder Friese kunstenaars. Ze kregen de opdracht voor een verzonnen persoon een persoonlijke grafkist te maken. Sommigen gaven die persoon een naam en bedachten een geschiedenis, anderen hielden het op een vagere aanduiding in de trant van: een astronoom, een zeilliefhebber of een boer. Sommige kunstenaars beperkten zich tot het aanbrengen van een beschildering, anderen ver-

bouwden de kist, binnen de gestelde beperkingen, totdat deze de juiste symbolische lading kreeg. Het blauwe vliegtuigje is voor een vliegenier, de bedelmonnik komt in een handkar terecht en de schrijver krijgt op het deksel een tekst van een filosoof mee. Henk Krist en Anne Feddema kozen voor een luchtige benadering. Op het deksel van hun in gele en donkerblauwe NS-kleuren geschilderde kist, getiteld "Bij de dood van een spoorwegfanaat", is een spoor gebouwd als verbeelding van de dood. Serieuzer is Dirk Hagemans effen zwarte kist, waarop nabestaanden een tekst of een tekening kunnen achterlaten.

De makers werden opvallend vaak geïnspireerd door reizen, de zee en de natuur. Ook religieuze bronnen met verwijzingen naar reïncarnatie, bijbelteksten of engelen ontbreken niet. Drie inzendingen verdienden volgens de jury een nominatie: "Bomen aan het meer", "Kistcanapé" en "Het Geesteskind". De eerste kreeg waardering voor de universele symboliek van bomen en de bespiegelende sfeer. De tweede is een diepblauwe kist op pootjes in Queen-Annestijl met gecapitonneerd kussendeksel, waar de tijdelijke rust, even zitten op de canapé, en de eeuwige rust, van de dood, bij elkaar komen. De derde genomineerde, "Het Geesteskind", werd tot winnaar uitgeroepen. De waarde van het leven van de fictieve persoon Maria Teerling is hier sterk tot uitdrukking gebracht door een tekstrol, haar geesteskind, in een miniatuurkist op de grote, onbewerkte kist te exposeren.

Alle grafkisten zijn trouwens te koop en worden, voorzover niet verkocht, tentoongesteld tijdens open dagen van uitvaartcentra ergens in het land. NUVA Cultuur belooft in de toekomst nog vaak van zich te laten horen, want dat kunst en uitvaart elkaar uitstekend kunnen aanvullen is wederom overtuigend bewezen.

Rita Hulsmans

EXCURSIES

Hamburg

Voor de goede orde wordt de deelnemers gemeld, dat de NPS de excursie gaat filmen voor een televisieprogramma. Het bestuur heeft haar medewerking toegezegd.

Veenhuizen

Ledigheid is des duivels oorkussen. Deze spreuk stond de Maatschappij van Weldadigheid voor ogen, toen ze in 1823 te Veenhuizen drie gestichten voor landlopers, bedelaars en wezen oprichtte. In 1875 kwam de inrichting in handen van de overheid en werd het een rijksinrichting voor gestraften. Bij de inrichting waren inmiddels begraafplaatsen aangelegd. De Terebinth heeft een excursie naar Veenhuizen georganiseerd.

Datum: 14 juni 1997

Tijd: 10.00

Plaats: het "Verenigingsgebouw", Hoofdweg 116, 9341 BK Veenhuizen, 0592-388653

Vervoer: bus 84 vertrekt om 10.03 bij station Assen en uitstappen bij halte Kerklaan bij het Verenigingsgebouw en dan per daar aanwezige fiets

Programma:

10.00: ontvangst met koffie
 10.30: lezing met dia's door Jan de Maas
 11.30: bezichtiging begraafplaatsen
 13.00: Bourgondische lunch
 13.30: rondleiding door Veenhuizen museum en koffie
 16.00: bezoek museum en koffie
 17.00: einde excursie

Terugkeer:

met bus 84 vanaf museum om 16.24 en 18.24

Kosten: f 35,- per persoon

Gids: Geert de Wilde

Advies: mannen hoofddeksel en allen regenkleding meenemen

Aanmelding: Terebinthbureau, 033-4653380

AGENDA

7 febr-30 mei: collegereeks "De schone verbeelding van de dood" door Katholieke Universiteit Nijmegen. Plaats: Erasmusgebouw K 16 (kelder). Tijd: vrijdags 10.45-12.30. Inlichtingen: 024-3612957

15 mrt- 4 mei: expositie "Portretten" van Annet van der Voort in Kunsthal te Rotterdam. Telefoon: 010-4400301

21 mrt-25 mei expositie "Keunst of kiste?" in NUVA-uitvaartcentrum, Rengerslaan 2, Leeuwarden. Elke vrijdag, zaterdag en zondag van 14.00-17.00. Inlichtingen en aanmelding voor lezingenprogramma: 0522-235555

3 mei: open dag begraafplaats Soerenseweg te Apeldoorn met exposities, rondleidingen, demonstraties en informatiemarkt.

24 mei: algemene ledenvergadering te 's-Hertogenbosch met aansluitend excursie begraafplaats Groenedaal en symposium asverstrooiing

29 mei: studiedag Vernieuwing in de lijkbezorging door Vermande in congressentrum Agora te Lelystad. Inlichtingen: 0320-237721

30 mei-1 juni: excursie Hamburg
 14 juni: excursie Veenhuizen
 13 sept: excursie Limburg
 4 okt: excursie Groningen
 25 okt: excursie Enschede

een deel van de 100 Keunste of Kiste

